

ประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำ

ประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำ

คำว่า ผี คงหมายถึงวิญญาณหรือสิ่งที่สิงสถิตอยู่ในที่นั้นๆ

คำว่า ขุน หมายถึงความเป็น, ต้นตอ, ประธานหรืออารักษ์

คำว่า น้ำ มีความหมายเป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว แต่ในที่นี้หมายถึงเอาแม่น้ำลำคลอง

เครื่องสำหรับสังเวทบูชา

มีเทียน 4 เล่ม ดอกไม้ 4 สาย (กรวย) พลุ 4 สาย หมาก 4 ขดหรือ 4 ก้อม (1 ขดเอามาตัดครึ่งเท่ากับ 1 ก้อม) ซ่อขาว (ธง) 8 ผืน มะพร้าว 2 คะแนง กล้วย 2 หวี อ้อย 2 เล่ม หม้อใหม่ 1 ใบ แกงส้ม แกงหวาน หัวหมู ไก่ต้ม สุรา และโภชนาการ 7 อย่าง รวมทั้งเมี่ยงและบุหรี เป็นต้น

วิธีการเลี้ยง

ก่อนทำการเลี้ยงต้องมีการประชุมกันก่อนระหว่างลูกเหมืองลูกฝาย (หมายถึงผู้ที่ใช้น้ำในแม่น้ำลำธารนั้นๆ ทำการเกษตร) เมื่อประชุมตกลงกันและหาฤกษ์ยามยามดีกันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็มีการเรียไรเงินทองกันคนละนิดคนละหน่อย เพื่อจัดซื้อเครื่องสังเวทต่างๆ และช่วยกันตกแต่งเครื่องสังเวท

เมื่อจัดการแต่งดาเครื่องสังเวทพร้อมแล้ว ก็ทำชะลอมขึ้น 3 ใบ สำหรับใส่เครื่องสังเวทต่างๆ ที่จัดเตรียมไว้ ชะลอม 2 ใบแรกให้คนหาบไป ส่วนใบที่ 3 นั้นให้คนไป แล้วให้ทำศาลขึ้นหลังหนึ่ง ณ ที่ต้นน้ำลำธารสำหรับที่จะเลี้ยงนั้น ประกอบด้วยหลักข้างหลักมา ปักอยู่ใกล้ๆ ศาล แล้วนำเอาเครื่องสังเวทต่างๆ ขึ้นวางบนศาลนั้น แล้วทำพิธีกล่าวอัญเชิญเทวดาอารักษ์ ตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผีसाงต่างๆ อันประจำรักษาอยู่ ณ ต้นน้ำลำธารที่นั้นให้ได้รับรู้แล้วมารับเอาเครื่องสังเวทต่างๆ ตลอดจนอ้อนวอนของงำนวยอวยชัยให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์ มีฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล โดยมากใช้ถ้อยคำโวหารเป็นภาษาทางภาคเหนือว่า “ขออัญเงินผีแพะผีป่าขุนหลวงมะลังกะแม่ธรณี เจ้าดี เจ้าดิน เทวดาอารักษ์ทั้งหลายปกป้องรักษาอย่าดั้นน้ำลำธาร เหมืองฝาย ภูผาปุศอย จุงช่วยปล่อยน้ำปล่อยฝนตกลงมาหื้อชาวบ้านชาวเมือง สัตว์ตัวน้อยตัวใหญ่ สัพพะทั้งหลายจุงหื้อมีน้ำกินน้ำใช้ หื้อพิชชะข้าวกล้าจุงปีนอุดมสมบูรณ์งามดี อย่าได้มีศัตรูหมู่ของร้ายมา ก้วนมาควิแต่เตอะ ฯลฯ เป็นต้น ⁽¹⁾

ต่อจากนั้นพอตั้งเครื่องสังเวทนานพอสมควรแล้ว สมมติว่าเจ้าที่เจ้าทาง ผีสาง อารักษ์ทั้งหลายรับเครื่องสังเวทอิมแล้ว ก็นำเอาเครื่องสังเวทเหล่านั้นแบ่งปันเลี้ยงดูกันกินต่อไป ก็เป็นอันเสร็จพิธี

จุดประสงค์

1. เพื่อให้เกิดความสามัคคีซึ่งกันและกัน เช่น มีการประชุมตกลงกันก่อนจึงจะมีพิธีการเลี้ยง
2. เพื่อเป็นการแสดงออกซึ่งความเสียสละประโยชน์ส่วนน้อยของตน เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม เช่น มีการเรียกรับเงินทองกันคนละนิดหน่อย
3. เพื่อแสดงความกตัญญูต่อสิ่งที่มีคุณและให้ประโยชน์แก่ตนเอง เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำก็เพื่อต้องการแสดงความกตัญญูต่อธรรมชาติที่อำนวยความอุดมสมบูรณ์ให้กับมนุษย์ และมองเห็นความสำคัญของธรรมชาติที่มีต่อมนุษย์

การเลี้ยงผีขุนน้ำหรือตักน้ำลำธาร ไหนก็ได้ แต่ส่วนมากทำที่ตักน้ำลำธารใหญ่ๆ และสำคัญที่เป็นเหมือนเส้นสายชีวิตของเกษตรกรในแหล่งน้ำนั้นๆ ส่วนเครื่องสังเวยต่างๆ ตลอดจนวิธีการอาจแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นนั้นๆ และความเชื่อถือ

⁽¹⁾ สัมภาษณ์ นายเมือง ท้าวคำลือ. อายุ 60 ปี บ้านเลขที่ 114 บ้านท่าสารภี อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ 18 กรกฎาคม 2527.

บรรณานุกรม

มณี พยอมยงค์. 2548 (พิมพ์ครั้งที่ 5). ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย “ประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำ” (117-118).

หสน.ส.ทรัพยากรพิมพ์. เชียงใหม่.

ฝิขุนน้ำ

ฝิขุนน้ำเป็นฝิฝายดีที่คนพื้นบ้านล้านนาให้ความเคารพยำเกรงมาก ป่าตอนใดเป็นต้นกำเนิดของสายน้ำ ป่านั้นๆ จะได้รับการพิทักษ์หวงแหนยิ่งกว่าป่าอื่นๆ คนจะไม่เข้าไปตัดไม้หรือล่าสัตว์เด็ดขาดถึงกาละพึงควร เช่นก่อนหน้าลงนาเล็กน้อย คนก็จะไปไหว้ฝิขุนน้ำ ณ ต้นกำเนิดของแม่น้ำสายนั้นๆ

ฝิขุนน้ำไม่ปรากฏรูปร่างตัวตนว่าเป็นอย่างไร เป็นกลุ่มฝิที่เฝ้ารักษาต้นน้ำลำธาร ไม่ใช่ฝิโดดเดี่ยวเดียวดาย แต่หมายเอาฝิหลายคนที่อาจสิงสู่อยู่แถวต้นน้ำนั้นๆ แต่เดิมอาจเป็น ฝิโป่งฝิป่า หรือฝิคูร่ายนานามา ก่อนก็ได้ ต่อมาชาวบ้านสร้างศาลให้อยู่อาศัยแถวต้นน้ำนั้นเอง แล้วอัญเชิญมาสถิตศาลมอบหมายให้ทำหน้าที่พิทักษ์รักษาต้นน้ำลำธาร ฝิเคยร่ายเลยกลายเป็นดี

ฝิขุนน้ำมักได้ชื่อตามลำน้ำสายนั้นๆ เช่นฝิขุนลาว ได้ชื่อจากแม่น้ำลาว ฝิขุนออน ได้ชื่อจากแม่น้ำออน เป็นต้น ถึงกาละวันยามใกล้ฤดูทำนา ชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงฝิขุนน้ำ เพื่อเป็นการขอบคุณที่ดูแลรักษาขุนน้ำ ทำให้มีน้ำใช้ในการเกษตรกรรม พิธีดังกล่าวจะจัดขึ้นที่ศาลของฝิขุนน้ำในเดือน 8 หรือเดือน 9 เหนือ (ประมาณเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน)

การเลี้ยงฝิขุนน้ำนั้น ศาสตราจารย์มณี พยอมยงค์ พ่อครูหลวงอีกท่านด้านล้านนาคดี เขียนไว้ในประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทยว่า เครื่องสำหรับบูชาประกอบด้วยเทียน 4 เล่ม ดอกไม้ 4 กรวย หมาก 4 ขด ช่อขาว (ชงขาว) 8 ฝืน มะพร้าว 2 ทะลาย กล้วย 2 หวี อ้อย 2 เล่ม หม้อใหม่ 1 ใบ แกงส้มแกงหวาน หัวหมู ไก่ต้ม สุราและโภชนาการ 7 อย่าง รวมทั้งเมี่ยงและบุหรี เป็นต้น ส่วนวิธีการเลี้ยงฝิหรือเช่นสังเวชนั้นท่านเขียนไว้ว่า เมื่อจัดแต่งเครื่องสังเวพร้อมแล้วจำทำชะลอม 3 ลูกสำหรับใส่เครื่องบูชาทั้งหลาย หาบไป 1 ใบ คอนไป 1 ใบ แล้วจัดทำศาลขึ้นหลังหนึ่งที่ดินน้ำนั้นๆ ประกอบด้วยหลักข้างและหลักม้าปีกอยู่ใกล้ๆ ศาล แล้วนำเอาเครื่องสังเวขึ้นวางบนศาล ทำพิธีกล่าวอัญเชิญเทวดาอารักษ์ ตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และฝิสาต่างๆ ซึ่งประจำรักษาอยู่ ณ ต้นน้ำลำธารสายนั้นให้มารับเครื่องสังเวต่างๆ แล้วจะอ้อนวอนขอให้ฝิขุนน้ำอำนวยให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์ ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาล จากนั้นจะรออยู่พอสมควรแล้วเวลานี้จะนำเอาเครื่องเช่นสังเวเหล่านั้นมาเลี้ยงคู่คู่กัน

ผู้เขียนเคยอ่านพบเรื่องราวเกี่ยวกับฝิขุนน้ำเรื่องหนึ่งว่า เห็นว่าน่าสนใจ ขออนุญาต คุณสังคิด จันทนะโพธิ์ ซึ่งเขียนเกี่ยวกับการเลี้ยงฝิขุนน้ำออน ไว้ในหนังสือเปิดกรุล้านนาร่วมสมัย คุณสังคิด เขียนไว้ว่า

ลำน้ำอ่อนไหลผ่านอำเภอสันกำแพง ยาวประมาณ 75 กิโลเมตร ชาวบ้านที่ใช้น้ำจากลำน้ำนี้จะเลี้ยงฝิ
ชุนน้ำในวันแรม 15 ค่ำเดือน 9 เหนือของทุกปี จะใช้วัวคว่ำ หมูดำและไก่อัดมาเลี้ยง เนื้อวัวทำแกงอ่อม หมูทำ
ลาบ ไก่ทำไก่ย่าง จะสลับสับเปลี่ยนไม่ได้

เมื่อ พ.ศ.2460 ถึงเวรตำบลทรายมูลไปเลี้ยงฝิชุนน้ำ พญาอารายภรรยาบ่ารุงกำนันตำบลทรายมูลสลับ
สับเปลี่ยนเนื้อ ไม่ทำตามที่เคยทำกันมาแต่ก่อน ใครห้ามก็ไม่ฟัง การทำอย่างนี้ทำให้ฝิชุนน้ำไม่พอใจ บันดาล
ให้เกิดฝนตกฟ้าร้องอย่างหนัก น้ำเอ่อนอง พญาอารายภรรยาบ่ารุงจะข้ามน้ำให้ได้ ใครห้ามเท่าไรก็ไม่ฟัง น้ำ
ซัดทั้งคนและม้าจมหาย ไป รุ่งขึ้นจึงไปพบศพติดอยู่ที่ฝายร้องวัวแดง

เรื่องนี้คงพอสะท้อนถึงความคิด ความเชื่อและการกระทำของคนล้านนา (ในอดีต) ที่เกี่ยวกับฝิชุน
น้ำได้พอสมควร ผมเองไม่มีประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับฝิชุนน้ำ แต่สมัยเมื่อผมยังเป็นเด็กบ้านคอยอยู่นั้น หลัง
บ้านผมคือคอยจอมเว่ เป็นเทือกคอยเล็กๆ แต่ก็ยังมีน้ำห้วยไหล มีปลากั้งให้เห็น (คนพื้นเมืองสมัยนั้นไม่กิน
ปลากั้งเพราะเชื่อว่ามันคือจิ้งเหลนที่ลงไปอยู่ในน้ำแล้วขาดหาย ใครกินแล้วจะกลายเป็นจิ้งจูด ปลากั้งจึงมี
เยอะ) เนื้อดินของคอยยังมีเห็นขอนเห็ดดินให้เก็บกิน มีผักแพระผักป่าพ้ออาศัยใส่หม้อแกงได้ที่หล่ายคอย
หรืออีกปากของคอยจอมเว่มีน้ำบ่อทิพย์ ซึ่งพอจะอนุมานได้ว่าเป็นขุนห้วยเพราะเป็นต้นกำเนิดของน้ำทิพย์
น้ำบ่อทิพย์ที่ว่ามานี้เป็นตาน้ำผุดจากใต้ดิน ไหลออกจากปากบ่อเลาะล่องไปตามหลืบคอย คนเชื่อกันว่าน้ำ
บ่อทิพย์รักษาโรคบางชนิดได้ ที่น้ำบ่อทิพย์แห่งนี้เชื่อกันว่ามีฝิรักษา พวกเราแม้เป็นลูกเล็กเด็กคอยที่ซุกซน
สดใสไปตามประสา แต่ก็ไม่กล้าจะทำทะเล้งทะเล้งเป็นลูกวอกลูกลิงแฉะๆ น้ำบ่อทิพย์ หากจำเป็นต้องใช้ ยัง
ต้องยกมือไหว้ขอขมา เวลาจะฉีกก็ต้องหันหน้าไปทางอื่น ไม่หันไปทางน้ำบ่อทิพย์

อันนี้แค่เพียงฝิที่ฝายตาน้ำเท่านั้น (พอจะกล่อมเกลี้ยงเรียกเป็นฝิขุนห้วยได้) ยังมีอิทธิพลต่อความ
ประพฤติกของคนที่เกี่ยวข้อง หากเป็นฝิขุนน้ำคงส่งอิทธิพลต่อผู้คนมากกว่านี้เป็นแน่

การเลี้ยงฝิขุนน้ำนั้นปัจจุบันก็ยังปฏิบัติกันอยู่ ความเคารพยำเกรงต่อฝิ และความเข้มแข็งศักดิ์สิทธิ์
ของพิธีกรรมอาจลดหย่อนลง แก่นสารเนื้อในอาจหดหายไปตามกระแสความเชื่ออื่นๆ ที่รุกล้ำเข้ามา แต่
รูปแบบพิธีกรรมยังคงมีอยู่ เราคงไม่อาจบูรณะฟื้นฟูตัวความเชื่อเกี่ยวกับฝิขุนน้ำให้มีผลเชิงปฏิบัติในการ
รักษาป่าต้นน้ำลำธาร ได้ดังเดิม เราคงไม่สามารถจะใช้ฝิขุนน้ำให้เป็นเครื่องมือในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำได้
ดังเดิมอีกแล้ว ฝิขุนน้ำถูกรวมมาตายเสียแล้ว แต่เรากลับไม่มีปัญญาสร้างเครื่องมือในการดูแลรักษาป่าที่ทรง
ประสิทธิภาพดังคนโบราณท่านได้สร้างไว้

ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี อธิบายถึงนามธรรมความคิดที่เรียกรวมๆ ว่าฝิสาทเวทดาไว้
ในบทความชื่อสังคมจิตวิทยาญาณเขี้ยวถึงแวดล่อม ในบวชป่าต้นน้ำ โครงการบวชป่าชุมชน 50 ล้านต้นเพื่อ
เฉลิมพระเกียรติ เนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ครบ 50 ปี ว่าดังนี้

จิตวิญญาณ (Spirituality) มีแต่ในความเป็นมนุษย์เท่านั้น สัตว์ไม่มีสัตว์มีจิตใจ เช่นรู้สึกทุกข์ สุข ไม่ชอบ แต่ไม่มีจิตวิญญาณ... มนุษย์ต่างจากสัตว์ที่มีจิตทางคุณค่า เช่นบาปบุญ สมองของมนุษย์เป็น โครงสร้างที่วิจิตรพิสดารที่สุดในจักรวาล ทำให้เกิดนามธรรมอันสูงส่งที่พ้นวัตถุธรรมคุณค่าหรือนามธรรมอันสูงส่งนี้แหละคือมิติทางจิตวิญญาณ... คนโบราณอยู่กับธรรมชาติ มีสัมผัสซึ่งกับธรรมชาติถึงมิติจิตวิญญาณ จึงกล่าวขานถึง แม่ธรณี แม่คงคา รุกขเทวดา หรือเทวดาที่สิงสถิตอยู่ในต้นไม้ คำเหล่านี้เป็นคำที่สื่อคุณค่าทางจิตวิญญาณ ทำให้เกิดความเคารพเมื่อเคารพก็ไม่ทำลาย

เมื่อเอาวิทยาศาสตร์ไปวิเคราะห์ต้นไม้พบแค่คาร์บอน ไฮโดรเจน ออกซิเจน ฯลฯ ไม่พบจิตวิญญาณ จึงสรุปว่าไม่มีจิตวิญญาณ เหลือแต่วัตถุล้วนๆ เมื่อขาดคุณค่าก็ทำให้เกิดการทำลายได้ง่ายๆ

เมื่อมนุษย์ถูกทอนคุณค่าทางจิตวิญญาณเหลือแต่วัตถุ ความรู้สึกก็ต่ำลง... ความขาดไปของมิติทางวิญญาณจึงทอนความเป็นมนุษย์ลง เมื่อความเป็นมนุษย์น้อยลง มนุษย์ก็วิ่งเข้าสู่วิกฤตการณ์ในทุกๆ ทาง ไม่ว่าจะ เป็นในตัวมนุษย์เองในสังคมและสิ่งแวดล้อมซึ่งเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน

บรรณานุกรม

มาลา คำจันทร์. 2551. ฟ้าในล้านนา: “ผีขุนน้ำ” (180-184). สำนักพิมพ์ แอ๊ปเปิ้ลบุ๊ก. เชียงใหม่.